

<https://doi.org/10.56583/frp.2700>

Maria Radziszewska*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

<https://orcid.org/0000-0003-0572-7631>

KOŚCIÓŁ I SZKOŁA, CZYLI O DĄŻENIACH POLAKÓW LUPEŃSKIEJ PARAFII RZYMSKOKATOLICKIEJ W TRANSYLVANII DO ZACHOWANIA JĘZYKA OJCZYSTEGO W WIELOETNICZNYM SPOŁECZEŃSTWIE

Streszczenie

Parafia rzymskokatolicka w Lupeni powstała w ostatniej dekadzie XIX w. z inicjatywy napływowych górników i robotników kopalni węgla. Przybywali oni z różnych stron monarchii austriacko-węgierskiej. W parafii, od początku jej istnienia, to Węgrzy dominowali nad Polakami. O znacznych ustępstwach w stronę polskich wiernych można mówić dopiero w okresie rumuńskim. Celem artykułu jest próba zaprezentowania aktywności Polaków w przestrzeni parafii Kościoła rzymskokatolickiego w miejscowości Lupeni, w wieloetnicznej Transylwanii od końca XIX w. do drugiej połowy XX w. Założenia badawcze zmierzały w kierunku poszukiwania odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób polscy parafianie w Kościele rzymskokatolickim w Lupeni dążyli do zachowania kultury i języka polskiego w środowisku, w którym silnie oddziaływali zaznaczali Węgrzy czy Rumunii? Do przedstawienia problematyki badawczej zasto-

* Maria Radziszewska – doktor nauk humanistycznych, pracownik badawczo-naukowy w Instytucie Nauk Pedagogicznych w Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, przewodnicząca Komisji Edukacji Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, członek Towarzystwa Historii Edukacji, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, współpracuje z Związkiem Polaków w Rumunii. Autorka stu publikacji z zakresu historii wychowania, pedeutologii oraz biografistyki, w tym trzech monografii i edycji źródeł. Stypendystka Naukowego Grantu Rektora Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie na rok 2024.

sowano jakościową analizę materiału źródłowego. Studiami objęto również literaturę przedmiotu badań w języku węgierskim i rumuńskim.

Słowa kluczowe: *szkoła polska, parafia rzymskokatolicka, Lupeni, Transylwania*

CHURCH AND SCHOOL – ABOUT THE ASPIRATIONS OF POLES IN THE LUPENI PARISH ROMAN CATHOLIC IN TRANSYLVANIA TO PRESERVE THE NATIVE LANGUAGE IN MULTIETHNIC SOCIETY

Abstract

The Roman Catholic parish in Lupeni was established in the last decade of the 19th century as a miners' and coal mine workers' initiative. They had been coming from different parts of the Austrian-Hungarian monarchy. In the parish, from the same beginning of its existence, Hungarians dominated over Poles. Some significant concessions towards Polish believers were made only during the Romanian period.

The aim of the article is to present Polish activity within parish of the Roman Catholic Church in Lupeni in multi-ethnic Transylvania from the end of the 19th century to the second half of the 20th century. The research assumptions were aimed at searching for answers the question of how Polish parishioners in the Roman Catholic Church in Lupeni strived to preserve Polish culture and language in the community which were strongly influenced by Hungarians and Romanians? To present the issue the source material, including Hungarian and Romanian literature, was submitted for qualitative analysis.

Keywords: *Polish school, Roman Catholic parish, Lupeni, Transylvania*

~ • ~

Lupeni jedna z osad górniczych w Valea Jiului

Lupeny (rum. *Lupeni*, węg. *Lupény*) to miasto w południowej Transylwanii (Siedmiogrodzie), w województwie Hunedoara w Rumunii (rum. *Județul Hunedoara*). Zostało założone w 1770 r. przez osadników z hrabstwa Hunyad. Do 1867 r., czyli do utworzenia Austro-Węgier, Siedmiogród był jedną z prowincji monarchii habsburskiej. W 1818 r. we wsi Lupeni przebywało 173 mieszkańców, a w 1854 r. już 460. Z kolei na terenie gminy Lupeni osiedliło się 735 mieszkańców¹. Wzrost liczby mieszkańców spowodowany był rozwojem

¹ V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

przemysłu w regionie Valea Jiului. Wcześniej miejscowi zajmowali się pasterstwem, a z chwilą wydobywania węgla wzrosło zapotrzebowanie na robotników w kopalni oraz przy budowie kolei. Warto wspomnieć, że Lupeni było jedną z 14 gmin w dolinie nad rzeką Jiu w Transylwanii, które wspólnie tworzyły okręg Plasa Petroșani, zajmujący się eksploatacją węgla. Największe z nich to Petroșani, Petrila, Lupeni i Vulcan². W tym celu w 1870 r. wybudowano linię kolejową Simeria-Petroșani. Nowa linia podłączona do sieci kolejowej monarchii austro-węgierskiej stworzyła okazję rozpoczęcia wydobywania zasobów na dużą skalę. Pojawili się inwestorzy krajowi oraz zagraniczni, którzy zakładali spółki akcyjne i uruchamiali nowoczesne kopalnie. W tym okresie w regionie działały trzy duże przedsiębiorstwa wydobywcze. Największe z nich to Towarzystwo Górnictwa Węglowego Salgó-Tarján (rum. Societatea Anonimă de Minerit de Cărbune din Salgó-Tarján, węg. Salgó-Tarjáni kőszénbánya-részvénytársulat; niem. Salgó-Tarjáner Steinkohlen-Bergbau-Actien-Gesellschaft), drugim co do wielkości było Węgierskie Towarzystwo Górnictwa Węglowego Uricani-Valea Jiului (rum. Societatea Anonimă Maghiară de Minerit de Cărbune Uricani-Valea Jiului, węg. Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvény-társaság /niem. Urikány-Zsilvölgyer Ungarische Kohlenbergwerks-ActienGesellschaft), a trzecim Królewskie Węgierskie Towarzystwo Górnictwa Węgla i Grafitu (rum. Societatea Regală Maghiară de Minerit de Cărbune-și Grafi). Działały też mniejsze przedsiębiorstwa, tj. m.in. Towarzystwo Karbońskie Valea Jiului de Sus (rum. Societatea Carboniferă Valea Jiului de Sus)³. Dla inwestorów w tej części Transylwanii poważnym problemem był brak wykwalifikowanej siły roboczej. W tej sytuacji zaczęto masowo kolonizować robotników z najróżniejszych obszarów monarchii austriackiej. W latach 1890-1910 liczba pracowników na tym obszarze potroiła się. Co jest też istotne, aż 93 procent pracowników spółek wydobywczych stanowili robotnicy kolonizowani⁴. Nowopowstały region górniczy w dolinie Jiu umożliwił zastosowanie najnowocześniejszych procedur, maszyn i urządzeń, które wówczas uważano za innowację. W efekcie nastąpił gwałtowny wzrost produkcji, a wraz z nią produktywność i efektywność gospodarcza. Wszystko to przyczyniło się do rozwoju społecznego i kulturalnego regionu⁵. Ciągłe inwestycje i kolonizacja dużej liczby górników i robotników sprzyjały

² Obecnie jedną z ostatnich czynnych kopalni w regionie jest ta w miejscowości Livezeni. M. Kulbaczevska-Figat, *Dolina Jiu: czy istnieje życie po węglu?*, <https://www.crossbordertalks.eu/pl/2024/01/10/dolina-jiu-czy-istnieje-zycie-po-weglu-fotogaleria/> [dostęp: 29.04.2024].

³ R. Nagy, *Industrializare și dezvoltare regională în Valea Jiului în perioada 1867-1918*, „Anuarul Institutului de Istorie »George Barițiu« - Series HISTORICA” 2014, nr 53, s. 168-170.

⁴ Tamże, s. 168-169.

⁵ J. Andras, J. Kovacs, *A Zsil-Völgyi szénbányászat a XX. század elején. A korukat meghaladó technológiai újítások*, „Műszaki Tudományos Ülésszak” 2014, z. 2, s. 39-46.

procesowi urbanizacji tego regionu. Niektóre osady wiejskie przekształcały się w aglomeracje miejskie. Tak było z Lupeni.

Lupeni rozgłos przyniosła kopalnia. Tutejsza kopalnia reprezentuje obszar górniczy o największym rozciągnięciu w zagłębiu, którego działalność wydobywania węgla kamiennego rozpoczęła się w 1892 r.⁶ Rok wcześniej zawiązała się spółka Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvény-társaság z inwestorów węgierskich i francuskich. Pierwsze stowarzyszenie węgierskie zaangażowało się w budowę linii kolejowej łączącej zachód doliny Jiu z siecią kolejową monarchii. Drugie, z kapitałem francuskim banku Crédit Lyonnais, założono w celu eksploatacji bogatych złóż węgla w okolicy. Nowa spółka posiadała kapitał podstawowy w wysokości 8 mln koron austro-węgierskich, który w 1896 r. wzrósł do 10 mln. Przedsiębiorcy w 1892 r. oddali do użytku linię kolejową Petroșani-Lupeni, która połączyła zachodnią część doliny z centrum administracyjnym obszaru. Ośrodek zakładów produkcyjnych znajdował się w gminie Lupeni. Tam też wybudowano piec koksowniczy. Udział spółki w krajowej produkcji koksu wynosił w 1905 r. 27 procent. Gospodarstwa wyposażano w nowoczesny sprzęt, tam gdzie pozwalały na to warunki, zaś produkcję zmechanizowano⁷. W 1900 r. stale rosnące zapotrzebowanie kopalni Lupeny na energię elektryczną zostało zaspokojone poprzez budowę centrum elektroenergetycznego zainstalowanego w pobliżu szybu Stefan (rum. Ștefan, węg. István). Zapewniało ono energię elektryczną potrzebną kopalniom, zakładom przetwórczym, warsztatowi naprawczemu i koloniom robotniczym. Innowacje wprowadzone w pionierskim okresie wydobywania węgla w dolinie Jiu położyły podwaliny pod rozwój późniejszego rozwoju technicznego. Za przykład uznaje się pierwszy na świecie eksperyment w kopalni Lupeni, który uznano za wyjątkową innowację technologiczną w rozwoju górnictwa węgla kamiennego w latach 1926-1927. Było to wydobywanie frontowe z pełnym zabezpieczeniem metalu⁸. Rozwój przemysłu wpłynął na zmiany ilościowe personelu kopalni w Lupeni. W latach 1892-1913 liczba pracowników wzrosła ze 150 do 4424⁹. Przedsiębiorstwa w dolinie Jiu budowały dla swoich pracowników domy, szkoły, szpitale, sieć wody pitnej oraz zakładały magazyny żywności. Podobnie czyniła spółka Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvény-társaság, która tylko do 1913 r. w czterech koloniach robotniczych zbudowała 1634 mieszkania dla robotników i urzędników, łąnię parową, 6 świątyń, 2 składy

⁶ D.-P. Marian, I. Onica, *Analysis of the Geomechanical Phenomena That Led to the Appearance of Sinkholes at the Lupeni Mine, Romania, in the Conditions of Thick Coal Seams Mining with Longwall Top Coal Caving*. „Sustainability” 2021, nr 13(11):6449. <https://doi.org/10.3390/su13116449>

⁷ R. Nagy, *Industrializare și dezvoltare*, s. 173.

⁸ J. Andras, J. Kovacs, *A Zsil-Volgyi*, s. 39-46.

⁹ R. Nagy, *Industrializare și dezvoltare*, s. 173.

żywności, szkoły powszechne, szkoły średnie dla chłopców i dziewcząt, klub dla urzędników, dwa szpitale¹⁰.

Do urbanizacji Lupeni przyczynili się koloniści, o czym świadczy liczba mieszkańców, która w 1910 r. osiągnęła wskaźnik ponad 8 tys. W Lupeni, biorąc pod uwagę skład narodowościowy, w latach 1850-1941 przeważali Rumunii, poza latami 1900-1910, kiedy to przewagę zdobyli Węgrzy. Na kolejnym miejscu uplasowali się Polacy, następnie Niemcy. W 1900 r. pojawili się Ukraińcy, Serbowie, Słowacy, Żydzi, a od 1930 r. w statystykach wykazywani są też Romowie¹¹.

Kolonizacja zmieniła nie tylko liczebność, ale i skład etniczno-językowy populacji doliny Jiu. W czasach monarchii habsburskiej przeważali Węgrzy, a za nimi plasowali się Niemcy. Po upadku Królestwa Węgierskiego następował napływ ludności zromanizowanej, powodując to, że aż do przełomu wieku XIX-XX głównymi osadnikami byli Rumunii¹². Ci jednak, w latach 1900-1910, w ciągu zaledwie jednej dekady, stracili przewagę liczebną w populacji. Wg danych z roku 1911 najliczniejszą populacją byli Węgrzy (44 procent), następnie Niemcy (23 procent), Rumuni (12 procent), Polacy (9 procent), Czesi (6 procent), Słowacy (3 procent), Włosi (2 procent) i Serbowie (1 procent)¹³. Wśród robotników w dolinie Jiu trwała tendencja asymilacyjna małych grup etnicznych do Węgrów, ale Węgrzy nigdy nie osiągnęli absolutnej większości wśród ludności dorzecza¹⁴. Ich wpływy były szczególnie silne do I wojny światowej. Po 4 VI 1920 r., kiedy to na mocy traktatu z Trianon¹⁵, Transylwania znalazła się w Wielkiej Rumunii, Węgrzy stali się jedną z mniejszości narodowych tego regionu¹⁶. Zmiana przynależności politycznej Transylwanii doprowadziła do znacznych ruchów migracyjnych. Warto dodać, że w latach 1930-1941 w południowej Transylwanii liczba ludności rumuńskiej oscylowała między 64,4 a 68,2 procent, niemieckiej od 15,1 do 14,7 procent, zaś węgierskiej w przedziale od

¹⁰ R. Nagy, *Iparosodás és migráció: a kolozsvári és a Zsil-völgyi munkásság etnikai és felekezeti összetétele, valamint születési hely szerinti származása (1896-1939)*, w: *Ablakok a múltba*, red. R. Nagy, E. Rűsz-Fogarasi, Cluj Napoca 2012, s. 204-234.

¹¹ V.E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

¹² K. Jajecznik, *Fenomen Transylwanii – analiza etnopolityczna*, w: *Państwa naddunajskie a Unia Europejska*, red. nauk. D. Popławski, Warszawa 2010, s. 137-142.

¹³ R. Nagy, *Iparosodás és migráció*, s. 204-234.

¹⁴ Tamże, s. 204-234.

¹⁵ Relacje Polski z Węgrami w okresie międzywojennym były przyjacielskie pomimo przynależności tych krajów do przeciwnych układów sojusznich. Polska nie ratyfikowała traktatu z Trianon i nie przystąpiła do Małej Ententy (Rumunia, Jugosławia, Czechosłowacja).

¹⁶ M. Willaume, *Rumunia*, Warszawa 2004, s. 296.

14,0 do 10,9 procent. 6 procent ludności reprezentowały inne narodowości¹⁷, w tym Polacy.

Polacy w Lupeni

Polacy na terenie Lupeni zaczęli osiedlać się w pierwszej połowie XIX w. i wpisali się w historię górnictwa w dolinie Jiu. Do Lupeni i Petrila masowe grupy Polaków zaczęły napływać w latach 1830-1840. Byli to Polacy pochodzący z obszarów węglonośnych, głównie ze Śląska¹⁸. W roku 1880 stanowili 2 procent mieszkańców gminy Lupeni¹⁹. Kolejna fala Polaków, odpowiadających na apel spółki Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvény-társaság sprowadziła się do Lupeni z Galicji. Byli to robotnicy z okolic Krakowa, Bochni, Tarnowa, Rzeszowa, Krosna, Jasła. Jednym z pierwszych w tym czasie Polaków był J. Pilarski (ur. 1860 r.). Kolejne polskie nazwiska w Lupeni to Kowalczyk, Kurasz, Tendera, Kecz, Zamiszka. W związku z zapotrzebowaniem na górników, rzemieślników a nawet niewykwalifikowanych robotników, Polacy przebywali do Lupeni z rodzinami. W 1905 roku Lupeni zamieszkiwało ponad 600 polskich rodzin. Polscy górnicy mieli do dyspozycji domki robotnicze, dla każdej rodziny pokój z kuchnią²⁰. Polacy mieszkali zwartą grupą, „[...] tworząc własną dzielnicę – nazwaną przez nich „Galicja” – na pamiątkę dzielnicy skąd pochodzą”²¹. Zmiany w strukturze ilościowej Polaków pokazują, że w Lupeni największy ich wskaźnik występował w 1900 r. i stanowił 28 procent ogółu mieszkańców gminy. W kolejnych latach zaobserwowano tendencję malejącą. Odsetek Polaków w 1910 r. spadł o 10 procent w stosunku do 1900 r.²². Ubytek Polaków w Lupeni spowodowała emigracja polskich górników do Stanów Zjednoczonych w 1914 r, gdzie udało się 250 polskich rodzin. Kolejna fala wyjazdów nastąpiła po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Niektórzy górnicy wrócili do kraju, inni, w 1921 r. wyemigrowali do Brazylii²³. Ci, co pozostali

¹⁷ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na obszarze Transylwanii*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 43, s. 234.

¹⁸ N. Saramandu, M. Nevaci, *Multilingualism și limbi minoritare în România*, Cluj-Napoca 2009, s. 37.

¹⁹ V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 19 - 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

²⁰ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego, Cluj, 01 II 1938 r., k. 19 - 20.

²¹ I. Apt., *Górnicy polscy w Rumunii*, „Świat Górnika” 1947, nr 4, s. 7.

²² V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 19 - 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024], *Lupény etnikai megoszlása*, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lup%C3%A9ny#/media/F%C3%A1jl:Lupeny.jpg> [dostęp: 25.04.2024].

²³ Tamże.

w rumuńskim Lupeni, poza nielicznymi wyjątkami (12 osób), przyjęli obywatelstwo rumuńskie²⁴. Ze statystyk archiwum węgierskiego wynika, że w latach 1920 – 1941 odsetek Polaków utrzymywał się na poziomie 2 tys. i stanowił 14 procent ogółu mieszkańców gminy Lupeni²⁵. Z kolei liczbę ok. 1050 Polaków oszacowała polska agencja konsularna w Kluż (rum. Cluj)²⁶ na rok 1937, ale jak sama wskazywała nie były to szacunki miarodajne²⁷. Liczba mieszkańców polskiego pochodzenia w Lupeni zmniejszyła się do 860 osób w 1948 r. na skutek zorganizowanych wyjazdów do Polski²⁸. W 1956 r. w Lupeni było 311 obywateli narodowości polskiej, w 1992 r. 117²⁹ a w 2002 r. zaledwie 50 osób³⁰.

W okresie międzywojennym „Ilość Polaków w Lupeni, mimo ustania wszelkiego dopływu sił świeżych, wzrasta skutkiem przyrostu naturalnego”³¹. O ile pierwsze pokolenie Polaków urodziło się na terenie Galicji, o tyle druga i trzecia generacja to Polacy urodzeni w dolinie Jiu. Taka tendencja wystąpiła również u innych narodowości, co potwierdzają dane statystyczne wskazujące na 44 procent pracowników kopalni zatrudnionych w 1939 r. i urodzonych już w dolinie Jiu³². Wśród Polaków nie było małżeństw mieszanych, „a jeżeli zdarzają się nieliczne z Węgrkami, to Węgierki się polonizują, a dzieci wychowują w języku i duchu polskim”³³.

Biorąc pod uwagę użytkowników rodzimego języka wśród innych narodowości, poza Rumunami i Węgrami, w latach 1900-1930, największy odsetek dla

²⁴ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 21.

²⁵ V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 19 - 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024], *Lupény etnikai megoszlása*, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lup%C3%A9ny#/media/F%C3%A1jl:Lupeny.jpg> [dostęp: 25.04.2024].

²⁶ Pracownikami Agencji Konsularnej w Klużu byli wicekonsulowie: od 1936 r. Jan Buzek, od 1937 r. Tadeusz Stapiński, a od IX/XI 1939 r. pracownik konsularny Jan Mycko. A. Dubicki, *Dzieje polskiej placówki dyplomatycznej w Bukareszcie (1919-1940)*, Łódź 2014, s. 234-231.

²⁷ AAA, 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 45.

²⁸ AMSZ, w. 25, t. 378, Sprawozdanie z życia i działalności Polonii w Rumunii (okres sprawozdawczy 3 VII – 31 VIII 1948), k. 10, 19.

²⁹ V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 19 - 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024], *Lupény etnikai megoszlása*, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lup%C3%A9ny#/media/F%C3%A1jl:Lupeny.jpg> [dostęp: 25.04.2024].

³⁰ Por.: K. Nowak, *Zapomniani Polacy w Rumunii- górniczy z Lupeni*, „Polonus” 2020, nr 5, s. 16.

³¹ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 20.

³² R. Nagy, *Iparosodás és migráció*, s. 204-234.

³³ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 22.

użytkowników języka polskiego w osadzie Lupeni był w roku 1900 i wynosił 67,6 procent, zaś tylko 3,3 procent użytkowników języka włoskiego i zaledwie 2,7 procent języka czesko-morawskiego. Dziesięć lat później wskaźnik użytkowników języka polskiego spadł do 54,8 procent, choć nadal był najwyższy w grupie osób używających języka rodzimego. W 1930 r. odsetek osób posługujących się językiem polskim jako rodzimym wynosił 44 procent. Poza Lupeni użytkownicy języka polskiego występowali również w miejscowościach: Petroșani, Petrila, Vulcan i Aninoasa³⁴.

Polscy górnicy na tle innych narodowości byli postrzegani jako fachowcy. Dyrektor kopalni dr Hermann Klein utrzymywał, „iż na 2700 górników, Polacy to najinteligentniejszy, najkarniejszy i najpracowitszy element”³⁵. Również z uznaniem o Polakach wypowiadał się primar (burmistrz) Lupeni Robinson Negri. Pozytywna opinia o polskich górnikach wpływała też na ich stabilną sytuację zawodową. W 1938 r. w Lupeni „Skutkiem posiadania obywatelstwa rumuńskiego i utrzymanej do dnia dzisiejszego bezkonkurencyjności w pracy, nie ma w Kolonii bezrobocia”³⁶. Wyjątek stanowili pojedynczy młodzi mężczyźni, którzy powrócili do Lupeni po odbyciu służby wojskowej.

Jednak, pod względem materialnym, byt polskich górników pogorszył się w okresie rumuńskim. Jak relacjonuje wicekonsul RP: „Gdy przed rokiem 1914 Polacy zarabiali doskonale, pomagali finansowo krewnym w Polsce – to po wojnie, skutkiem zwiększonej podaży rąk roboczych i skutkiem specyficznych warunków rumuńskich, sytuacja ta uległa znacznemu pogorszeniu”³⁷. Dniówka była uzależniona od włożonego wysiłku, zatem najwyższe stawki otrzymywali młodzi górnicy. Wszyscy polscy górnicy należeli do grupy zwykłych górników, poza Janem Tenderą, który był podsztęgarem, i związku z tym otrzymywał większe uposażenie w wysokości 200 lei, gdy pozostali w przedziale od 70 do 150 lei za 8 h pracy. Wysokość zarobków ustanawiał centralny zarząd towarzystwa kopalni Petroșani w Bukareszcie. Co więcej, w okresie rumuńskim, robotnicy utracili możliwość zrzeszania się w związki zawodowe. Pogorszenie się położenia rodzin górników, szczególnie było odczuwane w licznych rodzinach wielopokoleniowych, złożonych z dziadków, rodziców i gromadki dzieci: „Dlatego rodziny liczniejsze [...] cierpią nędzę, co odbija się bardzo na młodzieży, zwłaszcza szkolnej. (...) Pożywieniem małych dzieci jest zazwyczaj kapusta, bez tłuszczu. W jednej izbie

³⁴ V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 2. 6-7, 9, 20, 21, 28. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

³⁵ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 30.

³⁶ Tamże, k. 22.

³⁷ Tamże, k. 22-23.

i kuchni ciśnie się niejednokrotnie rodzina złożona z 16-tu członków”³⁸. Starania w zakresie opieki nad dziećmi w wieku szkolnym podejmował Konsulat RP w Bukareszcie³⁹.

Aktywność Polaków w lupieńskiej parafii

Lupeni na przestrzeni lat zmieniało się nie tylko gospodarczo, ale także ludnościowo. Struktura ludności była zróżnicowana również pod względem etnicznym i religijnym. O ile wszyscy pierwsi osadnicy przynależeli do Kościoła Grekokatolickiego, to kolejni napływowi byli już wyznawcami Kościoła Rzymskokatolickiego czy Kościoła Ortodoksyjnego. W latach 1900-1930 odsetek wyznawców religii rzymskokatolickiej utrzymywał się w przedziale od 43 do 31,6 procent i był najwyższy na tle innych wyznawców, tj. grekokatolików, ortodoksów, reformowanych, ewangelików, unitów, izraelitów. Jednak zaznaczyć należy, że jeszcze w roku 1890 przeważali grekokatolicy stanowiąc 83 procent ogółu wyznawców⁴⁰. Szczegółowo strukturę wyznaniową mieszkańców gminy Lupeni w latach 1850–1930 prezentuje poniższa tabela.

Tabela. Struktura wyznaniowa mieszkańców gminy Lupeni w latach 1850 - 1930

Rok	Ortodoksi	Grekokatolicy	Rzymskokatolicy	Reformowani	Ewangelicy	Uniti	Izraelici
1850	-	734	-	-	-	-	-
1857	-	925	11	-	-	-	-
1880	54	1189	1	-	-	-	-
1890	83	1325	62	-	-	-	7
1900	353	1962	2300	416	55	80	227
1910	1088	2336	3472	1107	245	188	306
1930	3027	3759	4523	2421	285	429	337

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850-1992*, k. 12 – 13 <https://web.archive.org/web/20130619021032/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdfel.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

Katolicy, nowi osadnicy zatrudnieni przy wydobywaniu węgla i budowie kolei, przy wsparciu spółki Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvénytársaság, jesienią 1893 r. podjęli starania o sprowadzenie do Lupeni księdza

³⁸ Tamże, k. 22-23.

³⁹ AAN, 10551, Pismo konsula RP Adama Mikuckiego do MSZ w Warszawie, Bukareszt, 08 II 1938 r., k. 17-18.

⁴⁰ V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850-1992*, k. 12-13. <https://web.archive.org/web/20130619021032/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdfel.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

obrazu łacińskiego. W 1894 r. założono samodzielną parafię rzymskokatolicką pod wezwaniem św. Barbary, a w 1897 r. ustanowiono pierwszego proboszcza w osobie János Buday⁴¹. Zarówno dom modlitwy i mieszkanie księdza mieściły się w mieszkaniu robotniczym kopalni. Ksiądz katolicki, jak i duszpasterze innych wyznań, otrzymywał pensję od dyrekcji kopalni. Również parafia miała zagwarantowane środki na swoją działalność z wpływów kopalni. W osadzie Lupeni rosła liczba wyznawców religii rzymskokatolickiej osiągając w 1900 r., 48 procent ogółu wyznawców⁴². Przedstawicielami tego wyznania byli oprócz Polaków także Węgrzy. Wspólnie, już w 1900 r. wybudowali kościół dziś pw. Matki Bożej z Karmelu. (Od 2020 r. świątynia jest odrestaurowywana⁴³). Ufundowali również płótno przedstawiające św. Barbarę⁴⁴, które zamieszczono w ołtarzu głównym kościoła. Obecnie znajduje się ono przy wejściu do świątyni, po prawej stronie, obok figury św. Antoniego⁴⁵. Również w 1900 r. powstało nowe mieszkanie parafialne. Poza łaciną w liturgii kościelnej, nabożeństwa były odprawiane w języku węgierskim przez ówczesnego i kolejnych proboszczów. W 1905 r. Buday'a zastąpił József Popp, w 1907 r. proboszczem został György Mindszenti, w 1911 r. István Bencze, w 1927 r. Károly Antalffi, a w 1935 r. János Fábrián, który tę funkcję pełnił do 1947 r. W 1917 r. do parafii przyłączono wioski w Hobicaurikány (rum. *Uricani*), Kimpulunyág (rum. *Câmpu lui Neag*) oraz Zsilymacesdparoseny (rum. *Jiu-Paroşeni*)⁴⁶.

W dziejach lupenskiej parafii prawdziwym bastionem katolicyzmu była działalność Sióstr Zakonu Św. Franciszka noszących imię Świętej Rodziny⁴⁷. Franciszkaniki osiedliły się w 1897 r. Zakonnice opiekowały się pacjentami szpitala osady górniczej do 1916 r.⁴⁸ a następnie przeniosły się do szpitala

⁴¹ Lupény, <https://lexikon.katolikus.hu/L/Lup%C3%A9ny.html> [dostęp: 20.04.2024].

⁴² V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850-1992*, k. 12-13. <https://web.archive.org/web/20130619021032/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdfel.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

⁴³ M. Bodó, *Ez lehet a város legszebb temploma... Templomfelújítás Lupényban*, <https://romkat.ro/2022/10/08/ez-lehet-a-varos-legszebb-temploma-templomfelujitas-lupenyban/> [dostęp: 21.04.2024].

⁴⁴ I. Apt, *Górnicy polscy w Rumunii*, „Świat Górnika” 1947, nr 4, s. 7.

⁴⁵ A. Gábor, *A hét plébániája: LUPÉNY*, <https://www.mariaradio.ro/2023/07/10/a-het-plebaniája-lupeny/> [dostęp: 20.04.2024].

⁴⁶ Lupény, <https://lexikon.katolikus.hu/L/Lup%C3%A9ny.html> [dostęp: 20.04.2024].

⁴⁷ Żeński zakon franciszkanów z Mallersdorfu, założony przez Josepha Nardiniego (1821–1862), powstał w Transylwanii w 1860 r. Ich ośrodek regionalny znajdował się w Sybinie, następnie w Petroşani. Po 1948 r. na mocy nowych praw zamknięto ich krąganki, szkoły i szpitale. Od 1990 r. znów żyją we wspólnocie, prowadząc instytucje charytatywne w Rumunii. J. Marton, *A mallersdorfi ferences nővérek szerepe az erdélyi katolikus identitás formálásában*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina” 2004, nr 1, s. 109.

⁴⁸ Lupény, <https://lexikon.katolikus.hu/L/Lup%C3%A9ny.html> [dostęp: 20.04.2024].

państwowego i pracowały tam do jego likwidacji⁴⁹. Prawdopodobnie prowadziły szkołę⁵⁰, jak to miało miejsce np. w Petroșani, gdzie zorganizowały szkołę katolicką dla dziewcząt.

Lupeni należały do diecezji nazywanej do 1932 r. biskupstwem siedmiogrodzkim z siedzibą w Alba Iulia (węg. *Gyulafehérvár*). Obecnie jest to z łac. *Archidioecesis Alba Iuliae*. Biskupstwo było założone w 1009 r. przez króla Węgier Stefana I Świętego. Po traktacie w Trianon w 1920 r. diecezja w Alba Iulia, wraz z diecezjami w Timișoara (węg. *Temesvár*), Oradea (węg. *Nagyvárad*), Satu Mare (węg. *Szatmárnémeti*), znalazła się w Rumunii, a Kościół rzymskokatolicki uzyskał status tolerowany. Ogółem w Rumunii było niespełna 3 mln katolików przy 12 mln prawosławnych⁵¹. Po wejściu w życie konkordatu w 1930 r. formalnie nadzór nad biskupstwem w Alba Iulia sprawował arcybiskup Bukaresztu. Biskupem w diecezji Alba Iulia w latach 1897 - 1936 był Gusztáv Károly Mailát (1864-1940), następnie Adolf Vorbuchner (1890-1938). Następnie, kierownictwo w diecezji przejął w 1938 r. Áron Márton (1896-1980), który od 1932 r. był sekretarzem tutejszego biskupa. Pracował też jako kapelan uniwersytecki i kaznodzieja w Klużu, następnie proboszcz okręgu Cluj-Dăbâca⁵². W Klużu kontakty z A. Mártonem utrzymywał m.in. wicekonsul RP Tadeusz Stapiński (1895-1961)⁵³.

Polscy katolicy w Lupeni, jak inni polscy emigranci, ściśle łączyli sprawy narodowe z wyznaniowymi, katolickimi. Od początku pracy w kopalni, jak wynika z analizy dokumentów, również przejawiali zainteresowanie rozwojem swojego życia religijnego. Jedną z pierwszych inicjatyw był współudział przy budowaniu kościoła. Jednak kazania głosił proboszcz węgierski, który „już pierwszego dnia rozpoczął pracę wynaradawiającą”⁵⁴. Polacy w ten sposób utracili możliwość nabożeństw w ich języku. Podjęte za czasów proboszcza György’ego Mindszenti⁵⁵, kolejne starania o polskiego kapłana lub nabożeństwa w języku polskim, nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Z powodu braku

⁴⁹ J. Marton, *A mallersdorfi*, s. 109.

⁵⁰ A. Gábor, *A hét plébániája: LUPÉNY*, <https://www.mariaradio.ro/2023/07/10/a-het-plebaniája-lupeny/> [dostęp: 20.04.2024].

⁵¹ *Ze świata katolickiego*, „Polak w Rumunji” 1931, nr 5, s. 2.

⁵² J. Marton, *Az egyházmegye története*, <https://ersekseg.ro/hu/egyhazi-megye-tortenete> [dostęp: 24.04.2024].

⁵³ A. Seres, *Lengyel állami kitüntetés Márton Áronnak Imakilenced a szent életű püspök tiszteletére*, <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2021/08/lengyel-allami-kituntetes-marton-aronnak-3> [dostęp: 24.04.2024].

⁵⁴ AAN, zespół: MSZ, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego, Cluj, 01 II 1938 r., k. 30.

⁵⁵ A. Seres, *Lengyel állami kitüntetés Márton Áronnak Imakilenced a szent életű püspök tiszteletére*, <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2021/08/lengyel-allami-kituntetes-marton-aronnak-3> [dostęp: 24.04.2024].

opieki duchowej w języku polskim na terenie parafii, jedynym miejscem, gdzie Polacy mogli się gromadzić i praktykować religię w języku ojczystym była osada galicyjska. Na jej terenie zbudowali małą kaplicę ku czci Serca Jezusowego. Obecnie kaplica nie istnieje⁵⁶.

Choć spółki górnicze wspierały działalność m.in. parafii, szkół, to w Lupeni w okresie monarchii austriackiej Polacy nie uruchomili żadnej organizacji kulturalno-oświatowej. Poddawani bardzo silnemu naciskowi madziaryzującemu, niektórzy zaczęli posługiwać się językiem węgierskim w mowie nie tylko w pracy, ale i w domu. Jedyną ostoją polskości były polskie gazety jak, np. krakowski „Przyjaciel Ludu”⁵⁷. W latach 30. XX w. najstarsze pokolenie używało „biegle mowę ojczystą i tylko nią się posługują w rodzinie”⁵⁸. Pobyt w Lupeni, polscy górnicy i robotnicy traktowali w kategorii sezonowości związanej ze świadczeniem pracy w kopalni. W ich kolonii nie było kompetentnych jednostek, które zajmowałyby się pielęgnacją języka ojczystego i polskich tradycji na płaszczyźnie instytucjonalnej. Szerzej zjawisko to wyjaśnia poniższy fragment sprawozdania korpusu konsularnego RP: „Osiedli na ziemi obcej wychodźcy bez intelektualizmu i przewodnicielei aczkolwiek stale przypuszczali że nie pozostaną w miejscowości na okres dłuższy, zupełnie podświadomie zaniedbywali swoje obyczaje i mowę ojczystą, tembardziej, że żyli w otoczeniu zupełnie cudzym a jednak łączącym ich religijnie, wśród Węgrów, którzy będąc większością dominowali w współwyznaniowym Kościele”⁵⁹. Warto dodać, że Polacy z braku szkół w języku ojczystym własne dzieci posyłałi do szkół obcych – rumuńskich lub węgierskich.

Zauważalną aktywność Polaków w przestrzeni Lupeni obserwuje się dopiero w czasach Wielkiej Rumunii. Początkowo, kiedy to w 1920 r. Węgrzy zorganizowali prywatną szkołę katolicką⁶⁰, Polacy kształcili w niej swoje dzieci, zaś pod wpływem nacisków władz rządowych, dzieci polskie zaczęto przenosić do szkoły rumuńskiej⁶¹. Taka sytuacja trwała do 1928 r, kiedy to Polacy podjęli starania o uruchomienie własnej szkoły⁶². Górnik Cyprian Godzik, dowiedziawszy się

⁵⁶ A. Gábor, *A hét plébániája: LUPÉNY*, <https://www.mariaradio.ro/2023/07/10/a-het-plebaniaja-lupeny/> [dostęp: 20.04.2024].

⁵⁷ AN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 30-31.

⁵⁸ J.G., *Kolonja Polska w Lupenach*, „Kurjer Polski w Rumunji” 1934, nr 59, s. 2.

⁵⁹ AAN, sygn. 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 42.

⁶⁰ A. Gábor, *A hét plébániája: LUPÉNY*, <https://www.mariaradio.ro/2023/07/10/a-het-plebaniaja-lupeny/> [dostęp: 20.04.2024].

⁶¹ AAN, 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 42.

⁶² M. Radziszewska, *Z dziejów prywatnej powszechnej szkoły polskiej w Lupeni / Școala Primară Particulară Polonă (1929-1948)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2020, nr 1, s. 28-29.

dzięki czerniowieckiej gazecie, że są możliwości otwarcia prywatnej polskiej szkoły powszechnej w Lupeni, nawiązał kontakt z Polską Macierzą Szkolną w Rumunii z siedzibą w Czerniowcach (PMS)⁶³. Organizacja oświatowa jaką było PSM, po otrzymaniu od Goździka deklaracji wymaganej liczby uczniów, wysłała do Lupeni nauczyciela Wilhelma Zöllera⁶⁴.

Po przybyciu do Lupeni, Wilhelm Zöller⁶⁵ spotkał się z zupełnym brakiem uświadczenia narodowego, zaniedbaniem języka ojczystego oraz nieprzygotowaniem do jakiegokolwiek pracy społecznej⁶⁶. Pierwszym zadaniem w tym kierunku było zorganizowanie oddziału PSM, a następnie polskiej szkoły powszechnej w myśl Ustawy o nauce prywatnej, z dnia 22 grudnia 1925 r., zezwalającej mniejszościom narodowym na uruchomienie szkół w języku ojczystym⁶⁷. Po ukonstytuowaniu się oddziału PMS z prezesem Julianem Tenderą na czele, przystąpiono do organizacji szkoły. Jednak proces tworzenia szkoły polskiej, jak zauważył Attila Seres, nie przebiegał bez konfliktów. Na drodze stanął ówczesny proboszcz Károly Antalffy, który skarżył się, że polskie dzieci uczęszczające do szkoły węgierskiej chciały oddzielić się od niej i przejść do placówki polskiej⁶⁸. Wymagano od strony polskiej koncesji na działalność szkoły. Polacy zaś żądali od parafii rzymskokatolickiej stałej pomocy materialnej. Ich żądanie było uzasadnione tym, że każdy górnik powinien korzystać ze

⁶³ Polska Macierz Szkolna w Rumunii z siedzibą w Czerniowcach to społeczne towarzystwo oświatowe. Powstało w listopadzie 1927r., z inicjatywy adwokata dr Grzegorza Szymonowicza. Już w roku szkolnym 1928/29 PSM zorganizowała dla 674 dzieci polskich kształcenie w następujących placówkach: 4-letnim gimnazjum, szkole zawodowej uzupełniającej, w siedmiu szkołach powszechnych, w trzech ochronkach i na kursach języka polskiego. Jej działalność subsydiowało Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie. PSM zlikwidowano w 1931 r.

⁶⁴ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 24.

⁶⁵ Wilhelm Zöller – ur. 27.VIII.1901 r. w Nowej Żuczce na Bukowinie, posiadał obywatelstwo polskie, ukończył 5 klas gimnazjalnych, dokształcał się na obozach nauczycielskich w Rumunii i w Polsce, wykazywał się znajomością języków obcych: polski, rumuński, niemiecki, ruski. W szkole polskiej w Lupeni zatrudniony 1 września 1929 r. i pracował tam do lutego 1948 r. Angażował się też w działalność pozaszkolną, gdzie m.in. zorganizował i prowadził zespół śpiewaczy „Lutnia”, koło teatralne młodzieży polskiej, bibliotekę, drużynę harcerską, świetlicę. W Lupeni działał w polskich organizacjach m.in. PMS, PZS, stowarzyszenie Dom Polski. Po przesiedleniu do Polski, pracował jako nauczyciel w technikum w Bytomiu. AMSZ, w. 23, t. 351, Zaświadczenie dla Wilhelma Zöllera wystawione przez Attaché Kulturalnego mgr. Jerzego Krzeczowskiego, 13 XI 1947 r., k. 47, E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa-Kraków 1973, s. 221.

⁶⁶ *Oddział w Lupenach*, „Głos Prawdy” 1931, nr 237, s. 6.

⁶⁷ AAN, 10752, Ustawa o nauce prywatnej. Tłumaczenie z języka rumuńskiego, k. 26-48.

⁶⁸ A. Seres, *Lengyel diaszpóra Erdélyben az 1930-as évek végén – Márton Áron ismeretlen levele a varsói Legújabbkori Történeti Levéltárban*, „ArchivNet” 2020, nr 4, <https://archivnet.hu/lengyel-diaszpóra-erdelyben-az-1930-evек-vegen-marton-aron-ismeretlen-levele-a-varso-i-legujabbkori> [dostęp: 4.04.2024].

środków na cele kulturalne oferowane przez kopalnię, skoro z jego uposażenia zasadniczego była odprowadzana składka na ten cel w wysokości 1,5 procent. W praktyce, środki te trafiały do proboszcza parafii rzymskokatolickiej, który jeden procent tej kwoty przeznaczał na potrzeby szkoły parafialnej węgierskiej a 0,5 procent na potrzeby Kościoła. Żądania strony polskiej doprowadziły do konfliktów z zarządem kościelnym⁶⁹. W tej sytuacji, z braku własnego lokalu, Zöller był zmuszony w 1929 r. w uruchomić jedynie kurs języka polskiego w lokalu prywatnej szkoły węgierskiej „w nędznych 2 pokojach”⁷⁰. Dzięki zezwoleniu władz rumuńskich na otwarcie prywatnej szkoły polskiej⁷¹ i przychylności dyirekcji kopalni, naukę przeniósł do „domu muzycznego” na terenie kopalni. Pierwszy rok szkolny 1929/1930 rozpoczęło 95 uczniów, jednak ich liczba wzrastała, co skutkowało uruchomieniem aż sześciu oddziałów. W kwietniu 1930 r. rozwiązała się sprawa dotycząca podziału funduszu z wpływów fabrycznych. Oddział PMS w Lupenach otrzymał 0,5 procent na utrzymanie szkoły polskiej ze środków parafii. Jednak tych środków nie można było przeznaczyć na pobory nauczycieli⁷². Oto dbała PMS, a od 1931 r. Polski Związek Szkolny w Rumunii (PZS)⁷³. Szkoła przeszła pod kuratelę PZS⁷⁴, a bezpośrednią opiekę nad szkołą przejął komitet szkolny kierowany przez Jana Tiworaka, który był organem oddziału terenowego PZS⁷⁵. W 1933 r. polepszeniu uległy warunki lokalowe szkoły, gdyż otrzymała ona: „dom obszerny składający się z 10-ciu sal”⁷⁶. Szkoła dysponowała m.in. salami dydaktycznymi, salą teatralną i salą gimnastyczną a dyirekcja kopalni nie pobierała opłat za wynajem lokalu⁷⁷. Re-

⁶⁹ AAN, 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 43.

⁷⁰ I. Apt, *Górnicy polscy w Rumunii*, „Świat Górnik” 1947, nr 4, s. 7.

⁷¹ *Szkolnictwo polskie*, „Polacy Zagranicą”, 1930, nr 11-12, s. 356.

⁷² Na przestrzeni lat w szkole polskiej uczyli: Mieczysław Jaworowski, Leopold Wirth, Waleria Zielińska, Wilhelm Zöller, Ludwika Stiasny i Stefania Szczupak.

⁷³ Polski Związek Szkolny w Rumuni z siedzibą w Czerniowcach utworzono 27 czerwca 1931 r. pod kierunkiem dra Aleksandra Skibniewskiego (1868-1942) ziemianina z Hliboki, w miejsce zlikwidowanej PSM. PZS w ramach zadań statutowych zajmowało się szkolnictwem polskim w Rumunii, oświatą pozaszkolną oraz reprezentowaniem polskich interesów oświatowych wobec władz. W terenie PZS reprezentowały oddziały terenowe, do kompetencji których należała opieka nad daną szkołą, dbałość o porządek, dostarczenie opału i niezbędnych pomocy szkolnych.

⁷⁴ *Z ruchu szkolnego*, „Polak w Rumunji” 1931, nr 36, s. 1.

⁷⁵ AAN, 10551, Pismo konsula RP Adama Mikuckiego do prezesa Polskiego Związku Szkolnego w Lupenu, Bukareszt, 17 II 1938 r., k. 42.

⁷⁶ AAN, 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 44.

⁷⁷ AAN, 10761, Sprawozdanie z przebiegu prac na obozie instrukcyjnym dla nauczycieli polskich w Rumunii, zorganizowanego przez Zarząd PZS w czasie od 12 do 31 lipca 1938 r. w Kryszczytku (Schit), miejscowości położonej nad Dniestrem naprzeciw Zaleszczyk, k. 70-75.

mont i wyposażenie sal w gmachu szkolnym zasponsorował Zarząd Główny PZS w Czerniowcach⁷⁸. Zauważyć należy, że początkowo niechętny szkole polskiej proboszcz Károly Antalffy z czasem przekonał się do niej i w jej murach brał udział w życiu Polaków, m.in. podczas jednej z uroczystości złożył datek na cele PMS⁷⁹, uczestniczył w kultywowaniu katolickich polskich tradycji, jak np. łamanie się opłatkiem⁸⁰.

Szkoła polska w Lupeni miała charakter prywatnej szkoły powszechnej typu przemysłowego, gdyż zajmowała się kształceniem dzieci i młodzieży głównie z rodzin górniczych w wieku od 7 do 16 lat, w zakresie siedmiu oddziałów szkoły powszechnej z podziałem na dwa cykle: niższy (klasy 1-4) oraz wyższy (klasy 5-7)⁸¹. Pomimo doświadczeń z wcześniejszej edukacji w szkołach rumuńskich i węgierskich, uczniowie radzili sobie podczas egzaminów. Egzamin były płatne, jednak wikariusz generalny obrządku łacińskiego Bukowiny wraz z PZS wystarał się w Ministerstwie Oświaty o zniżkę taks egzaminacyjnych dla dzieci polskich szkół prywatnych w Rumunii. Opłata ta z 375 spadła do 35 lei i objęła także uczniów szkoły polskiej w Lupeni⁸². Wzrost liczby uczniów w szkole polskiej spowodował zmianę liczby oddziałów w szkole. W roku szkolnym 1933/1934, przy liczbie 123 uczniów, szkoła osiągnęła pełną organizację, tzn. siedmiu oddziałów i utrzymywała ją do zamknięcia placówki w 1948 r. spowodowanej wyjazdem znacznej liczby Polaków, w tym kierownika szkoły, do kraju. W myśl statutowych celów organizacji oświatowych, szkołę polską oparto na koncepcji wychowania narodowego i katolickiego⁸³. W programie nauczania znalazł się nie tylko język polski, ale też język rumuński i lekcje religii. Do lupenińskiej szkoły polskiej uczęszczali wyłącznie uczniowie wyznania rzymskokatolickiego⁸⁴. Kiedy to w 1936/1937 r. po uzyskaniu przez szkołę polską prawa publiczności wzrosła jej ranga w środowisku, gdyż miejscowe węgierskie szkoły prywatne nie posiadały takich uprawnień, zauważalny był niechętny stosunek węgierskiego proboszcza do Polaków. Autoryzacja bowiem nadawała prawo do dalszej edukacji w państwowych gimnazjach rumuńskich⁸⁵. W Lupeni

⁷⁸ *Piękna uroczystość w Lupenach*, „Kurjer Polski w Rumunji” 1933, nr 14, s. 4.

⁷⁹ *Lupeny*, „Głos Prawdy” 1930, nr 226, s. 4.

⁸⁰ *Opłatek w Lupenach*, „Polak w Rumunji” 1933, nr 109, s. 3.

⁸¹ AAN, 10752, Dopełnienie do raportu wicekonsula Tadeusza Kijeńskiego pt. Szkolnictwo polskie na Bukowinie na tle szkolnictwa mniejszościowego, Czerniowce, 28 III 1930 r., k. 67.

⁸² *Z polskiego Związku Szkolnego*, „Polak w Rumunji” 1932, nr 73, s. 3.

⁸³ *Szkoła i Kościół jako czynniki wychowawcze*, „Polak w Rumunji” 1931, nr 32, s. 2.

⁸⁴ AAN, 10762, Sprawozdanie z działalności Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii za rok 1936/37, k. 45-46.

⁸⁵ AAN, 10551, Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 26.

funkcjonowało jedno gimnazjum rządowe oraz 3 rumuńskie szkoły powszechne i 3 prywatne szkoły mniejszościowe, w tym dwie węgierskie i jedna polska⁸⁶. Warto dodać, że szkoła polska jako placówka oświatowa stwarzała przestrzeń do rozwoju różnych form życia kulturalnego, społecznego i religijnego mniejszości polskiej w Rumunii⁸⁷. W lokalu szkolnym już od początku organizacji placówki Polacy w różnym wieku gromadzili się w celu celebrowania świąt kościelnych, narodowych polskich i rumuńskich. Zazwyczaj przebieg uroczystości odbywał się po wcześniejszym nabożeństwie w kościele parafialnym⁸⁸. Z okazji polskich świąt narodowych po nabożeństwie w świątyni miał miejsce występ polskiego chóru „Lutnia” pod batutą nauczyciela Zöllera⁸⁹. Jego różnorodna i prężna aktywność mogła wpłynąć na wzrost liczby polskich wiernych w parafii w Lupeni.

W środowiskach polonijnych poza szkołą, to parafia z duchownym miały służyć zachowaniu polskiej kultury i języka ojczystego oraz tożsamości etnicznej. Stąd starania Polaków zmierzały w kierunku pozyskania duszpasterza polonijnego do Lupeni. Dotychczas do najbliższej mieszkającego księdza polskiego parafianie mieli 16 godzin jazdy pociągiem pośpiesznym⁹⁰. W maju 1930 r. wyjechał do Alba-Iulia „delegat p. Zöller Wilhelm z ramienia oddziału celem umówienia w biskupstwie sprawy księdza dla Polaków”⁹¹. W tej samej sprawie przychylności poszukiwali delegaci Zarządu Głównego PSM podczas audiencji u prymasa Polski kard. Augusta Hlonda (1881-1948), który był prefektem Centrali Polskiego Duszpasterstwa Emigracyjnego⁹². 5 czerwca 1930 r., przedstawiając potrzeby religijne i narodowo-kulturalne osad polskich w Siedmiogrodzie, prosili o interwencję. Kardynał „oznajmiony był już z potrzebami siedmiogrodzkich osad polskich (...) i obiecał porozumieć się z biskupem siedmiogrodzkim ks. Mailathem”⁹³. Biskup Gusztáv K. Mailát, był

⁸⁶ AAN, 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 45.

⁸⁷ Zob. M. Radziszewska, *Inicjatywy edukacyjne w kolonii polskiej w Lupenach w I połowie XX wieku*, w: *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w stulecie zawarcia polsko-rumuńskiego sojuszu wojskowego / Despre relațiile polono-române de a lungul timpului în anul centenarului alianței militare polono-române*, red. E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2022, s. 34-48.

⁸⁸ *Z Lupen donoszq*, „Głos Prawdy” 1930, nr 215, s. 6.

⁸⁹ *Lupeny*, „Głos Prawdy” 1930, nr 226, s. 4.

⁹⁰ *O Polakach w Rumunji*, „Polak w Rumunji” 1932, nr 82, s. 3.

⁹¹ AAA, sygn. 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 43.

⁹² Ks. J. Szymański, *Duszpasterstwo polonijne – próba definicji*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. ks. S. Zych, B. Walicki, Lublin - Sokołów Małopolski 2015, s. 65-66.

⁹³ *Delegacja „Polskiej Macierzy Szkolnej” w Rumunji i „Związku Narodowego Polaków w Rumunji” u Prymasa Polski*, „Głos Prawdy” 1930, nr 228, s. 2.

znany m.in. z wysiłków na rzecz budowania i pogłębiania ducha katolickiego wśród młodzieży, opowiadał się za płaceniem podatku kościelnego w interesie utrzymania szkół. Biskup pozytywnie odpowiedział na prośby Polaków. Za jego zgodą, obowiązki posługi duchownej przyjął ks. Péter Klimkó, który został wysłany na dwa lata do Polski do seminarium duchownego. Po powrocie w 1933 r. objął pracę duszpasterską wśród polskich wiernych⁹⁴. Inicjatywę tę wpierali m.in. rzymskokatolicki wikariat generalny Bukowiny, PZS, a także kardynał August Hlond⁹⁵. Wyjaśnić należy, że w oczekiwaniu na stałego księdza polskiego w Lupeni, od czasu do czasu przyjeżdżał z posługą duszpasterską ks. prowincjał o. Lipski z Bukaresztu. Jako kierownik polskiej misji w Bukareszcie, objeżdżał on wszystkie kolonie polskie z nabożeństwem i kazaniem polskim⁹⁶. W okresie Wielkanocy w 1933 r. w Lupenach gościł duchowny katolicki z Bukowiny⁹⁷, który w budynku szkolnym przysposabiał dzieci do spowiedzi, a potem także dorosłych⁹⁸.

Ks. Péter Klimkó, w dokumentach polskich występuje jako Piotr Klimko. Urodził się 20 kwietnia 1908 r. w Vulkán w dolinie Jiu w rodzinie Słowaków. Studia teologiczne ukończył w Alba Iulia i Poznaniu. Święcenia kapłańskie przyjął w 1933 r. w Poznaniu. W Poznaniu „opanovał język polski, a co więcej nauczył się cenić i kochać duszę polską, której stał się w Lupenach gorliwym i oddanym pasterzem”⁹⁹. Od 1933 do 1939 był kapłanem w parafii w Lupeni¹⁰⁰. Dla polskich wiernych najpierw co trzecią, a za zgodą biskupa Árona Mártona, w każdą niedzielę odprawiał nabożeństwo w języku polskim. Służył im posługą duszpasterską, najpierw zapewniając spowiedź czy przeprowadzenie ceremonii pogrzebowej¹⁰¹ aż po większą swobodę w opiece nad polskimi wiernymi¹⁰².

⁹⁴ AAN, 10551, Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 43.

⁹⁵ J. Wąsowicz, *Problemy duszpasterstwa dla Polaków na Bukowinie i w Besarabii w latach 30. XX w. w świetle korespondencji Kancelarii Prymasa Polski kard. Augusta Hlonda*, w: *Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków historycznych i kulturowych / Bogăția multiseculară a legăturilor istorice și culturale polono-române*, oprc. korekta i tłumaczenie S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2014, s. 422.

⁹⁶ *Polacy w regecie i Siedmiogrodziei*, „Czerniowiecka Gazeta Polska” 1929, nr 558, s. 1.

⁹⁷ Przypuszcza się, że mógł to być albo ks. Karol Machecki albo ks. Karol Morosiewicz. *Duchowni katolicy*, „Gazeta Polska Bukowiny” 2022, nr 181, s. 5.

⁹⁸ M.K., *Lupeni (Wrażenia z wycieczki wielkanocnej)*, „Polak w Rumunji” 1933, nr 121, s. 2.

⁹⁹ J.G., *Kolonja Polska w Lupenach*, „Kurjer Polski w Rumunji” 1934, nr 59, s. 2.

¹⁰⁰ A. Seres, *Lengyel diaszpóra Erdélyben az 1930-as évek végén – Márton Áron ismeretlen levele a varsói Legújabbkori Történeti Levéltárban*, „ArchivNet” 2020, nr 4, <https://archivnet.hu/lengyel-diaszpóra-erdélyben-az-1930-evek-vegen-marton-aron-ismeretlen-levele-a-varso-i-legujabbkori> [dostęp: 4.04.2024].

¹⁰¹ *Z żałobnej karty Lupeni*, „Kurjer Polski w Rumunii” 1938, nr 249, s. 12.

¹⁰² AAN, 10551, Sprawozdanie wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego w Cluj do konsula RP Adama Mikuckiego w Bukareszcie, Cluj, 08 V 1939 r., k. 190-191.

Zachęcał i stwarzał warunki polskim wiernym do ich udziału w życiu parafii, m.in. aktywność w religijnych organizacjach jak np. Towarzystwo Różańcowe¹⁰³, w uroczystościach patriotycznych podczas których, wygłaszał do Polaków okolicznościowe kazania¹⁰⁴. Dla polskich parafian w Lupeni celebrował 22 maja 1938 r. uroczystą Mszę św., w kościele parafialnym, podczas której nastąpiło poświęcenie ufundowanego przez Polaków sztandaru Matki Boskiej Częstochowskiej. Wydarzenie to tak relacjonował kierownik szkoły: „Miejscowość Lupeny w Siedmiogrodzie żyła w dniu 22 maja br. pod znakiem imprezy, która rozmiarami swymi wykroczyła poza ramy przeciętności i miała wszelkie powody do zwrócenia na siebie uwagi całego społeczeństwa zamieszkałego w tej miejscowości. [...] O godz. 9.00 rano tłum ludu naszego osiedla fabrycznego pospieszył na nabożeństwo. [...] Sumę celebrował ks. Klimko Piotr, a dziatwa szkolna pod batutą kierownika szkoły p. Zöllera Wilhelma odśpiewała przecudne pieśni majowe, które przebrzmiały w chwili kiedy nastąpił akt poświęcenia pięknego sztandaru – ku czci Matki Narodu Polskiego, która w przeszłości wiodła Naród ku sławie oręża i obronie chrześcijaństwa. Ks. Klimko Piotr w słowach gorących wyraził pewność, iż ten nowopoświęcony sztandar zespoli wysiłki, zmierzające ku podniesieniu naszej bytności narodowej, która nas łączy wśród radości na drodze ku prawdziwej wspólności”¹⁰⁵. Chór polski, który uświetniał uroczystość, już wcześniej został zaakceptowany w kościele w Lupeni przez tamtejszą społeczność. W repertuarze „Lutni” znalazło się też wykonanie Mszy kompozytora Ottona Mieczysława Żukowskiego (1867-1942)¹⁰⁶.

Ks. Péter Klimkó, jako kapelan szkoły polskiej dbał o wychowanie młodzieży. Przy uroczystości poświęcenia budynku szkolnego, która odbyła się 22 października 1933 r. przemówił do zebranych, w tym nauczycieli i uczniów: „podnosząc znaczenie szkoły polskiej oraz wzywając do poparcia jej choćby drogą największych ofiar i wysiłków”¹⁰⁷. Ponadto pełnił obowiązki katechety¹⁰⁸. Odprawiał też nabożeństwa na rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego¹⁰⁹. Dla sprawnego funkcjonowania parafii, włączał się w posługę duszpasterską węgierskim parafianom, którzy stanowili zdecydowaną większość, np. w 1934 r. odsetek wynosił 89 procent, gdzie Polaków 8 procent i 3 procent pozostałych

¹⁰³ *Z żałobnej karty Lupeni*, „Kurier Polski w Rumunii” 1938, nr 249, s. 12.

¹⁰⁴ *Obchody listopadowe. W Lupenach*, „Kurier Polski w Rumunii” 1939, nr 454, s. 3.

¹⁰⁵ W. Z., *Jak pracuje kolonia polska w Lupenach*, „Kurier Polski w Rumunii” 1938, nr 256, s. 11.

¹⁰⁶ W.P., *Uroczystość polska w Lupenach w Siemogrodzie*, „Polak w Rumunii” 1932, nr 80, s. 3.

¹⁰⁷ *Piękna uroczystość w Lupenach*, „Kurjer Polski w Rumunii” 1933, nr 14, s. 4.

¹⁰⁸ AAN, 10763, Wykaz Grona nauczycielskiego szkół powszechnych PZS na prowincji za miesiąc lipiec 1938. Rok szkolny 1937/38, k. 142.

¹⁰⁹ *Lupeni*, „Kurier Polski w Rumunii” 1938, nr 258, s. 12.

wiernych innych narodowości, w tym Niemców¹¹⁰. Ks. Klimkó starał się o pomoc finansową na odnowienie budynku parafii m.in. u prymasa Polski kard. Augusta Hlonda¹¹¹. W latach 1939 – 1944 przebywał w Cârlibaba Nouă¹¹² jako proboszcz parafii rzymskokatolickiej administrowanej przez dekanat Bistrița w Transylwanii i odprawiał nabożeństwa w języku węgierskim, gdyż miejscowość wówczas nazywano Rodna Lajosfalva przynależała do Węgier¹¹³. Po powrocie do Lupeni, w 1957 r. przejął obowiązki proboszcza parafii. Pełnił je do śmierci, do 3 października 1964 r.¹¹⁴. Ks. Péter Klimkó zapisał się w pamięci miejscowych Polaków jako obrońca ich praw, wychowawca młodzieży, organizator życia społecznego oraz orędownik i opiekun. „Praca jego i starania nie pozostają niedocenione. Z każdych ust polskich w Lupenach, starych czy młodych, usłyszeć można jedynie słowa najgłębszej miłości i gorącego uznania dla swego duszpasterza. Powszechna cześć i zaufanie, które zyskał sobie ks. Klimko u swych parafian, jest zaprawdę najwyższą nagrodą, jaką człowiek na ziemi osiągnąć może”¹¹⁵. W 1936 r. został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi¹¹⁶.

Warto dodać, że po wyjeździe ks. Pétera Klimkó, Polacy pozostali bez własnego duszpasterza. Sytuacja zmieniła się, w 1940 r. kiedy to z obozu internowania Polaków w Piteszti (rum. Pitești)¹¹⁷ przybył do Lupeni ks. Józef Derdak¹¹⁸. W czasie wojny i aż do powrotu do kraju wraz z przesiedleńcami,

¹¹⁰ J. Wąsowicz, *Problemy duszpasterstwa*, s. 422.

¹¹¹ AAN, 7, Pismo wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego w Cluj do Rady Zarządzającej Polskiego Związku Szkolnego, 31 VIII 1939 r., k. 116.

¹¹² *Radnalajosfalva, Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/R/Radnalajosfalva.html> [dostęp: 29.04.2024].

¹¹³ *Nationalitatele Conlocuitoare în comuna Carlibaba (Ludwigsdorf-Lajosfalva – istoric)*. <https://infocarlibaba.blogspot.com/p/nationalitatele-conlocuitoare-in-comuna.html> [dostęp: 29.04.2024].

¹¹⁴ Zob. S. Ferenczi, *A gyulafehérvári (erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest, 2009, s. 300. <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/search/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLbGlta1x1MDBmMyBQXHUwMGU5dGVyICgxOTA4XHUyMDEzMtNkCkln0> [dostęp: 24.04.2024].

¹¹⁵ J.G., *Kolonja Polska w Lupenach*, „Kurjer Polski w Rumunii” 1934, nr 59, s. 2.

¹¹⁶ AAN, 10551, *Kolonja Polska w Lupeni (Transylwania)*, Sprawozdanie wicekonsula RP, k. 27.

¹¹⁷ L. Batin, *Sytuacja polskich uchodźców wojennych w Rumunii*, „Przegląd Historyczno-Wojсковy” 2015, nr 16/2, s. 171.

¹¹⁸ Ks. Józef Derdak (1908-1967) – ksiądz katolicki wyświęcony 23 czerwca 1935 r. Następnie został wikarym w kościele pw. św. Piotra i Pawła we wsi Łążyń w dekanacie czernikowskim. Jako prefekt pracował w szkole powszechnej w Koninie. Od 1936 miał etat w szkole powszechnej w Kole oraz pełnił funkcję prefekta i kapelana szpitalnego w mieście. Był kapłanem Powiatowego Domu Wychowawczego w Aleksandrowie w ramach Zgromadzenia Sióstr Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego. W styczniu 1939 r. został kapłanem rezerwy WP. W czasie II wojny światowej trafił do Rumunii jako uchodźca wojenny. W 1946 r. przyczynił się do reaktywowania w Lupeni stowarzyszenia Dom Polski. Po powrocie do kraju pracował w parafiach m.in. Chełmica Duża, Blizanów. „Rocznik Diecezji Włocław-

przejął on obowiązki ks. Klimkó w parafii w Lupeni. Był pierwszym i jedynym obywatelem narodowości polskiej, który pełnił posługę duszpasterską w parafii rzymskokatolickiej w Lupeni w rodzimym języku. Było to znaczne ustępstwo ze strony władz, gdyż w okresie międzywojennym rząd rumuński wymagał od duszpasterzy zagranicznych obywatelstwa rumuńskiego i znajomości języka rumuńskiego¹¹⁹.

Wspomniani duszpasterze polonijni nie tylko współtworzyli parafię rzymskokatolicką w Lupeni wraz z proboszczami węgierskimi Károly'em Antalffim i Jánosem Fábiánem¹²⁰, ale również organizowali społeczność polonijną. Współpracowali z Polakami będącymi członkami parafialnej rady kościelnej, religijnych organizacji i stowarzyszeń, nauczycielami szkoły polskiej, członkami oddziału PMS, a następnie PZS w Lupeni oraz przedstawicielami władz państwowych i władz kościelnych zarówno w Polsce jak i w Rumunii.

Zakończenie

W okresie monarchii austriackiej Polacy, pomimo starań, napotykali trudności w kultywowaniu języka ojczystego w parafii rzymskokatolickiej w Lupeni. Jedyną obroną przed zmadziaryzowaniem była modlitwa prywatna. Znaczne ułatwienia dla aktywności Polaków w parafii zaistniały po włączeniu Transylwanii w 1920 r. do Wielkiej Rumunii. Zarówno Polacy, jak i Węgrzy w Rumunii stanowili jedynie mniejszość narodową, to jak wynika z analizy dokumentów, strona rumuńska sprzyjała Polakom mieszkającym w Lupeni w realizacji różnych inicjatyw. I to mimo, że w przeciwieństwie do Węgrów, Rumunii byli wyznawcami prawosławia. Polska szkoła już w pierwszym roku istnienia otrzymała od parafii, zarządzanej przez węgierskiego proboszcza, część budżetu kopalni na cele oświatowe Polaków. W kolejnym roku biskupstwo w Alba Iulia wyznaczyło kapłana do posługi dla polskich wiernych. Formalnie w 1933 r. posługę duszpasterską przejął „polski” ksiądz i wówczas pojawiły się nabożeństwa i kazania w języku polskim, którym asystował chór pod kierunkiem nauczyciela szkoły polskiej. Działalność Polaków, wsparta pomocą m.in. Konsulatu RP w Bukareszcie, wikariatu generalnego dla Bukowiny i PSM w Czerniowcach doprowadziła do zaspokojenia potrzeb duszpasterskich polskich wiernych w parafii w Lupeni. Tam, pod kierunkiem polskiego duszpasterza, Polacy jednoczyli się więzami społecznymi i duchowymi w tym wieloetnicznym społeczeństwie Transylwanii.

skie” 1939, s. 34, 84, 191. *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej – ziemi kaliskiej*, t. 2, red. D. Wańka, Kalisz 2003, s. 57.

¹¹⁹ J. Wąsowicz, *Problemy duszpasterstwa*, s. 420.

¹²⁰ Ks. János Fábián (1891-1975), ksiądz katolicki, święcenia kapłańskie przyjął w 1913, w latach 1935-1947 był proboszczem parafii Lupeni.

Reasumując, dążenia Polaków lupieńskiej parafii rzymskokatolickiej do zachowania języka ojczystego należy uznać za wielki sukces. Poczynając od 1929 r. Polacy uzyskali w ciągu 10 lat od zwierzchników Kościoła reprezentującego większość grupy etnicznej organizacji kościelnej daleko idące ustępstwa na rzecz będących w mniejszości polskich wiernych. Język polski znalazł miejsce w Lupeni, zarówno w przestrzeni wspólnego dla różnych narodowości Kościoła rzymskokatolickiego, jaki i w przestrzeni prywatnych placówek oświatowych na poziomie podstawowym. Polacy w Lupeni nie zaniedbali skarbów swej kultury narodowej, gdy przyszło im godzić obowiązki lojalnego obywatela Rumunii, wiernego parafianina parafii administrowanej przez węgierskiego proboszcza z zaletami dobrego Polaka.

References

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 7.
- Pismo wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego w Cluj do Rady Zarządzającej Polskiego Związku Szkolnego, 31 VIII 1939 r.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 10551,
- Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), Sprawozdanie wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego, Cluj, 01 II 1938 r.
 - Pismo konsula RP Adama Mikuckiego do MSZ w Warszawie, Bukareszt, 08 II 1938 r.
 - Pismo konsula RP Adama Mikuckiego do prezesa Polskiego Związku Szkolnego w Lupenu, Bukareszt, 17 II 1938 r.
 - Sprawozdanie terenowe z Lupeni powiat Hunedoara Siedmiogród Rumunia, 22 II 1937 r., k. 45.
 - Sprawozdanie wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego w Cluj do konsula RP Adama Mikuckiego w Bukareszcie, Cluj, 08 V 1939 r., k. 190-191.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 10752,
- Dopełnienie do Raport wicekonsula Tadeusza Kijeńskiego pt. Szkolnictwo polskie na Bukowinie na tle szkolnictwa mniejszościowego, Czerniowce, 28 III 1930 r.
 - Ustawa o nauce prywatnej. Tłumaczenie z języka rumuńskiego.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 10761,
- Sprawozdanie z przebiegu prac na obozie instrukcyjnym dla nauczycieli polskich w Rumunii, zorganizowanego przez Zarząd PZS w czasie od 12 do 31 lipca 1938 r. w Kryszczytyku (Schit), miejscowości położonej nad Dniestrem naprzeciw Zaleszczyk.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 10762,
- Sprawozdanie z działalności Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii za rok 1936/37.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 10763,
- Wykaz Grona nauczycielskiego szkół powszechnych PZS na prowincji za miesiąc lipiec 1938. Rok szkolny 1937/38.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (AMSZ), 6 Departament Polityczny 1945-1948, w. 25, t. 378, Sprawozdanie z życia i działalności Polonii w Rumunii (okres sprawozdawczy 3 VII – 31 VIII 1948).

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (AMSZ), 6 Departament Polityczny 1945-1948, w. 23, t. 351, Zaświadczenie dla Wilhelma Zöllera wystawione przez Attaché Kulturalnego mgr. Jerzego Krzeczowskiego, 13 XI 1947 r.

Źródła drukowane

„Rocznik Diecezji Włocławskiej” 1939

Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej – ziemi kaliskiej, t. 2, red. D. Wańka, Kalisz 2003.

Prasa

„Czerniowiecka Gazeta Polska” 1929.

„Gazeta Polska Bukowiny” 2022.

„Głos Prawdy” 1930, 1931.

„Kurjer Polski w Rumunji” 1933, 1934, 1938, 1939.

„Polak w Rumunji” 1931, 1932, 1933.

„Świat Górnika” 1947.

Opracowania

Andras J., Kovacs J., *A Zsil-Volgyi szénbányászat a XX. század elején. A korukat meghaladó technológiai újítások*, „Műszaki Tudományos Ülésszak” 2014, z. 2.

Batin L., *Sytuacja polskich uchodźców wojennych w Rumunii*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2015, nr 16/2.

Biedrzycki E., *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa-Kraków 1973.

Dubicki A., *Dzieje polskiej placówki dyplomatycznej w Bukareszcie (1919-1940)*, Łódź 2014.

Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na obszarze Transylwanii*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 43.

J. Marton, *A mallersdorfi ferences nővérek szerepe az erdélyi katolikus identitás formálásában*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina” 2004, nr 1.

Jajecznik K., *Fenomen Transylwanii – analiza etnopolityczna*, w: *Państwa naddunajskie a Unia Europejska*, red. nauk. D. Popławski, Warszawa 2010.

Nagy R., *Industrializare şi dezvoltare regională în Valea Jiului în perioada 1867-1918*, „Anuarul Institutului de Istorie »George Bariţiu« - Series HISTORICA” 2014, nr 53.

Nagy R., *Iparosodás és migráció: a kolozsvári és a Zsil-völgyi munkásság etnikai és felekezeti összetétele, valamint születési hely szerinti származása (1896-1939)*, w: *Ablakok a múltba*, red. R. Nagy, E. Rűsz-Fogarasi, Cluj Napoca 2012.

Nowak K., *Zapomniani Polacy w Rumunii- górnicy z Lupeni*, „Polonus” 2020, nr 5.

Radziszewska M., *Inicjatywy edukacyjne w kolonii polskiej w Lupenach w I połowie XX wieku*, w: *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w stulecie zawarcia polsko-rumuńskiego sojuszu wojskowego / Despre relaţiile polono-române de a lungul timpului în anul centenarului alianţei militare polono-române*, red. E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2022.

Radziszewska M., *Z dziejów prywatnej powszechnej szkoły polskiej w Lupeni / Şcoala Primară Particulară Polonă (1929-1948)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2020, nr 1.

- Saramandu N., Nevaci M., *Multilingvism și limbi minoritare în România*, Cluj-Napoca 2009.
- Szkolnictwo polskie, „Polacy Zagranicą” 1930, nr 11-12.
- ks. Szymański J., *Duszpasterstwo polonijne – próba definicji*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. ks. S. Zych, B. Walicki, Lublin - Sokołów Małopolski 2015.
- Wąsowicz J., *Problemy duszpasterstwa dla Polaków na Bukowinie i w Besarabii w latach 30. XX w. w świetle korespondencji Kancelarii Prymasa Polski kard. Augusta Hlonda*, w: *Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków historycznych i kulturowych / Bogăția multiseculară a legăturilor istorice și culturale polono-române*, oprc. korekta i tłumaczenie S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2014.
- Willaume M., *Rumunia*, Warszawa 2004.

Netografia

- Árpád V. E., *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-1992*, k. 20. <https://web.archive.org/web/20130619020330/http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdstat/hdetn.pdf> [dostęp: 25.04.2024].
- Bodó M., *Ez lehet a város legszebb temploma... Templomfelújítás Lupényban*, <https://romkat.ro/2022/10/08/ez-lehet-a-varos-legszebb-temploma-templomfelujitas-lupenyban/> [dostęp: 21.04.2024].
- Ferenczi S., *A gyulafehérvári (erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest, 2009. <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/search/?list=eyJxdWVyeSI6ICJlbGltalx1MDBmMyBQXHUwMGU5dGVyICgxOTA4XHUyMDEzMTk2NCkgIn0> [dostęp: 24.04.2024].
- Gábor A., *A hét plébániája: LUPÉNY*, <https://www.mariaradio.ro/2023/07/10/a-het-plebaniaja-lupeny/> [dostęp: 20.04.2024].
- Kulbaczewska-Figat M., *Dolina Jiu: czy istnieje życie po węglu?*, <https://www.crossbordertalks.eu/pl/2024/01/10/dolina-jiu-czy-istnieje-zycie-po-weglu-fotogaleria/> [dostęp: 29.04.2024].
- Lupény*, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lup%C3%A9ny> [dostęp: 15.04.2024].
- Lupény*, <https://lexikon.katolikus.hu/L/Lup%C3%A9ny.html> [dostęp: 20.04.2024].
- Lupény etnikai megoszlása*, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lup%C3%A9ny#/media/F%C3%A1jl:Lupeny.jpg> [dostęp: 25.04.2024].
- Marian D-P, Onica I., *Analysis of the Geomechanical Phenomena That Led to the Appearance of Sink-holes at the Lupeni Mine, Romania, in the Conditions of Thick Coal Seams Mining with Longwall Top Coal Caving*. „Sustainability” 2021, nr 13(11):6449. <https://doi.org/10.3390/su13116449>
- Marton J., *Az egyházmegye története*, https://ersekseg.ro/hu/egyhazmegye_tortenete [dostęp: 24.04.2024].
- Nationalitățile Conlocuitoare în comuna Carlibaba (Ludwigsdorf-Lajasfalva - istoric)*. <https://info-carlibaba.blogspot.com/p/nationalitate-conlocuitoare-in-comuna.html> [dostęp: 29.04.2024].
- Radnalajosfalva, Magyar Katolikus Lexikon*, <https://lexikon.katolikus.hu/R/Radnalajosfalva.html> [dostęp: 29.04.2024].
- Seres A., *Lengyel állami kitüntetés Márton Áronnak Imakilenced a szent életű püspök tiszteletére*, <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2021/08/lengyel-allami-kituntetes-marton-aronnak-3> [dostęp: 24.04.2024].
- Seres A., *Lengyel diaszpóra Erdélyben az 1930-as évek végén – Márton Áron ismeretlen levele a varsói Legújabbkori Történeti Levéltárban*, „ArchivNet” 2020, nr 4, <https://archivnet.hu/lengyel-diaszpora-erdelyben-az-1930-evек-vegen-marton-aron-ismeretlen-levele-a-varsoi-legujabkori-origo> [dostęp: 4.04.2024].